

Kovács Dániel¹

Lenni vagy nem lenni: terhességmegszakítás Magyarországon

I. Bevezetés

„Az ám, csakhogy a gyerekek nem akkor szoktak jönni, amikor a szülők akarják, mert akkor ugyan soká elvárakozhatnának, hanem amikor ők akarnak” – hangzik el Csáth Géza, A gyermek című novellájában.² Ugyan a terhességmegszakítás szabadságának rövid gyeplőn tartásáért nagyrészt az író körülvívő korhű-konzervatív viszonyok feleltethetőek, az abortusz köré rendeződő jogi-erkölcsi dilemma, bő száz év távlatából is örökérvényűnek tekinthető. A terhességmegszakítás szabályozása egy kockázatos kirakós, amelynek – demográfiát, pszichológiát, erkölcsöt és szükségképpen jogot jelképező – darabjait a jogalkotó rakosgatja össze a legitimitás hiszemében. Azonban megesik, hogy a kirakós egy-egy darabja elvész, háttérbe szorul, a társadalom felháborodását kiváltva kimarad a számbavételből. Hasonló felháborodással felelt a magyar társadalom jelentős része a 2022. szeptemberében kibocsátott 29/2022 (IX.12.) BM rendelet kapcsán, amely a magzat életfunkcióinak kimutatását az orvosi terhességmegszakítás követelményévé avanszálta: az önrendelkezési jog érvényesülésének megkérdőjelezését, heves médiavisszhangot és demonstráció sorozatot kieszközölve. De mi vitte rá a jogalkotót e jogforrás kibocsátására? Mit kívánt pótolni a jogalkotó e normával? Jelen írás a demográfia, szociológia és családpolitika történelmén keresztül indokoltan spekulatív módon igyekszik feltárni az abortusz rendelet mögött megbúvó jogalkotói ínséget, elsősorban a Ratkó-korszak és a későbbi abortusz bizottságok megítélésének szemüvegén keresztül a következő egyszerű, de annál súlyosabb hipotézist rögzítve: *a magyar abortusz szabályozás illiberális pályára lépett.*

II. Az abortusz természete és szabályozásának dinamikája

„Az abortusz társadalmunk rettentő titka. Félelem és mitológia, amit egy íratlan szerződés érinthetetlennek és megvitathatatlanak rendeltetett.” – írja Lawrence Lader Abortusz című művében.³ Az amerikai író ezen kijelentése, a terhességmegszakítás kérdésének halhatatlansága óva int minket a merev értelmezéstől: a demográfia változása, orvostudomány fejlődése és a köré szerveződő társadalmi felfogás alakulása révén az abortusz „mitológiája” folyamatos feltérképezést, a fogalomtartalom rendszeres felfrissítést érdemel. Furcsán hatna ugyanis, ha a legitim szabályozást elavult, ma már bűncselekmény besorolású „abortusz” cselekményekre alapoznánk: „Tengeri skorpióepét csavarj gyapjába, és szárítsd meg árnyékos helyen, majd helyezze fel!”⁴

Egy másik örökérvényű kérdéskör, az eutanázia kapcsán példának okáért elmulasztották a fogalom precíz körülhatárolását: a tág fogalmi keretek a „szép halálon” kívül a gyakorlatban sokszor a kezelés visszautasítását is lefedték,⁵ a vitázók több, mint egy évtizednyi egymás mellett elbeszélését eredményezve.⁶

¹ Joghallgató, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar.

² CSÁTH GÉZA: *A gyermek*. In: Szajbély Mihály (szerk.): *Mesék, amelyek rosszul végződnek*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1994. p. 338-339.

³ LADER, LAWRENCE: *Abortion*. Indianapolis. Kansas City, 1966. p. 1.

⁴ GREBELYNÉ KISS LUKÁCS EVELIN: *Az abortusz törvényi szabályozása és megítélése napjainkban*. In: Polgári Szemle. 14. évf., 1-3. szám. 2018. pp. 410-417.

⁵ TARI GERGELY RÓBERT: *Létezik-e passzív eutanázia Magyarországon -és máshol?* In: SZTElozófia Műhely. 2018. pp.127-144.

⁶ IV/2712-0/2012 dr. Vadász Gábor sebész és aneszteziológus szakorvos Alkotmányjogi panasz az életmentés visszautasításának szabályozása okán – 2012. március 30.

Ennek elkerülése tehát a vizsgálat tárgyának pontos fogalmi meghatározását, illetve a szabályozást „liberalizációs skálán” mozgató, egymásnak feszülő érdekek alanyainak és azok motivációinak ismeretét feltételezi. Az abortusz tehát nem más, mint a *terhesség szándékos beavatkozással, művi úton történő, engedélyezett megszakítása*.⁷ *Művi beavatkozásnak* úgy a fizikai, mint a kémiai beavatkozások elkönnyvelhetőek, bár egyes országokban (pl. Kanada) a tableta általi terhességmegszakítás – a fogalomból kiindulva helytelenül – csupán gyógyszeres kezelésnek minősül. A gyógyszer általi terhességmegszakítás Magyarországon azonban – az OGYÉI két hatóanyagot érintő törzskönyveztetési kísérlete ellenére – nem került *engedélyezésre*, így szándékos alkalmazásuk bűncselekményként értékelendő.⁸

A fenti statikus abortuszfogalom *dinamikáját* az állapotos nő önrendelkezési jogának és az állam életvédelmi kötelezettségének egymásnak feszülése adja. Egyes olvasatok szerint azonban az *anya-magzat érdekellentét* csupán látszólagos, hiszen az anya eleve nem rendelkezhet a magzat élete felett, nem ölheti meg „ő”⁹: önrendelkezési joga csupán a saját testét fogja át.⁹ Így hipotetikusán nem lenne joga az anyának megölni magzatját, amennyiben az anyaméhből eltávolítva egy speciális technológia segítségével az életben maradhatna. Mindezek ellenére a jelenkori abortusz objektív eredménye – a magzat halála – igazolja az érdekellentét valóságát.¹⁰ Mindemelett „*a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg*”, így az állam gyámkodásával, a visszaéléseket elkerülvén felső határt szab az abortusz szabályozás liberalizációjában.¹¹

2.1. *Az abortusz liberalizációs skálája, ahol a konzervatív szabályozás az abortusz teljes tiltását, a liberális ellenben korlátlan szabadságot biztosít. Bár a végpontok teoretikusak, a gyakorlatban mégis találkozhatunk szélsőséges álláspontokkal. Máltán például minden esetben illegális a terhesség megszakítása, még akkor is, ha ez a nő életét veszélyezteti.*

⁷ Állami Egészségügyi Ellátó Központ – Központi Statisztikai Hivatal definíciója

⁸ GREBELYNÉ KISS EVELIN: *Az abortusz törvényi szabályozása és megítélése napjainkban*. In: Polgári Szemle. 14. évf., 1-3. szám. 2018. pp. 410-417.: „Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet 2012 májusában regisztrálta a mifepristone és misoprostol hatóanyag-tartalmú gyógyszerkészítményt, azonban törölték a törzskönyvet, vagyis nem lehet kereskedelmi forgalomban értékesíteni, itthon nem lehet beszerezni.”

⁹ KIS JÁNOS: *Az Alkotmánybíróság az élethez való jogról*. In: Jogtudományi Közlöny. Budapest, 1992. p. 128-132.

¹⁰ KOVÁCS JÓZSEF: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*. Medicina Kiadó. Budapest 2006.

¹¹ Magyarország Alaptörvénye. Szabadság és felelősség. II. cikk

Az állam és jogalany így alkudozni kényszerülnek az abortusz alkotói: az általános hozzáférhetőség, az időtartam, illetve az engedélyezés körében.¹² És mivel „a dogmatikus jogtudomány [gyakorlati megnyilvánulásakor] a (...) törvények szellemére támaszkodik”, úgy a pozitív papírjog élő, eleven erőként létező szokásjog általi igazolásához elengedhetetlen az abortuszt szabályozó részelemek harmóniájának megtartása.¹³ Felmerülhet azonban a kérdés: következetlen-e az általános hozzáférés engedélyezési feltételek útján történő szigorítása, azaz esetünkben illegitim-e az abortusz rendelet 'szívhang' meghallgatását előíró engedélyezési feltételének kikötése? Ennek megértéséhez elsősorban érdemes egy pillantást vetni az „alkupozíciók” jelenlegi állására.¹⁴

II.1. A terhességmegszakítás szabályozásának történeti előzményei Magyarországon

„Előre fele élünk, de csak hátra fele tudunk gondolkodni.” – tartja a John Lukacs történésznek tulajdonított gondolat.¹⁵ Esetünkben sincs ez másképp: a jelenkor állami abortusz megítélése a történeti alkotmányosság elve alapján a múltban is leledzik. Ez alapján a terhességmegszakítás története három részre: a *szocializmus előtti időszakra*, a *Ratkó-korszakra*, illetve az 1956-os *forradalom utáni időszakra* bontható.

A szocializmus előtti időszak – átfogó születésszabályozás híján – kívül esik vizsgáladásunk perifériáján. Az abortusz szabályozás kánonjogi jellegét jól szemlélteti a Csemegi-kódex vallási bűncselekmények körében használt – transzcendens elveket a jogba hívó – „Isten” megnevezés.¹⁶ E kor szűk kivételeket megtűrő abortusz tilalma többek közt a szépirodalomban is tetten érhető: „*De észre ne vegyék. Mert ez tilos. Ha megtudják, be is csukhatják érte.*”¹⁷

A világháborút követő átmeneti – a szovjet katonák tömeges nemi erőszakolására tekintettel meghozott – abortusz liberalizációt végül a szocialista ideológiára alapozó, a népesedési törvény céljainak megfelelni vágyó *Ratkó-korszak* törte meg a 1004/1953 Kormányrendelet kibocsátásával. A korlátozottan tűrőképes tilalom célját gazdasági ösztönzőkkel: születési szabadság meghosszabbításával, családi pótlék emeléssel és ingyenes csecsemőkelengyével; másrészt retorziós lépésekkel, nevezetesen a gyermektelenek aggregényadójának bevezetésével érte el. És habár gazdasági ösztönzők kvantitatív eredményei – az évi 100-110 ezer fős népességyarapodás – vitathatatlanok, a szélsőséges eszköztár a korszakot utókor mégis a „*mindent regisztráló, mindenről tudni akaró, a családi életbe is behatoló hatalom tomboló éveinek*” nevezte.¹⁸

¹² FARKAS ZITA: *Az abortusz szigorítása, mint nemzeti „emancipáció”*. In: Társadalmi Nemek Tudománya. 2. évf., 2.sz. 2012. pp. 113-131.

¹³ KANTAROWICZ, HERMANN: *Der Kampf um die Rechtswissenschaft*. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. Heidelberg, 1906. p. 27.: „... die dogmatische Jurisprudenz klugerweise (...) verweist statt dessen kurzer Hand auf den berühmten 'Geist des Gesetzes'.”

¹⁴ „A bemutatott orvosi lelet rögzíti, hogy az állapotos nő számára az egészségügyi szolgáltató a magzati életfunkciók működésére utaló tényezőt egyértelműen azonosítható módon bemutatta.” - 29/2022 (IX.12.) BM rendelet. 1. melléklet 2. pont

¹⁵ LUKACS, JOHN: *Egy nagy korszak végén*. Európa Kiadó. Budapest, 2005. p. 57-58.

¹⁶ „Aki (...) Isten ellen intézett gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz (...) vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik.” - 1978. évi V. törvény IX. Fejezet 190. §

¹⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Édes Anna*. In: Klasszikus magyar irodalom. Szépirodalmi könyvkiadó. Budapest, 1974. p. 85.

¹⁸ PONGRÁCZ TIBORNÉ: *A Ratkó-korszak*. In: Korfa KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 2013 március; XIII. évfolyam 1. szám. pp. 1-4.

A forradalmat követően az állami értékelés – az aktuálisan abortusz politikához igazodva – pálfordulása, a Rátkó-korszak családpolitikai inverze következett be.¹⁹ A terhességmegszakítást *csupán* az abortuszbizottság előtti megjelenéstől tették függővé, akik a 1047/1956. (VI. 3.) MT²⁰ határozat tanúsága szerint „megpróbálták meggyőzni” az állapotos nőt magzatának megtartásáról – sokszor megaláztatások sorát előidézve.²¹ A pszichés terhelés körülményeit jól szemlélteti a Népszabadság abortusz bizottságról megjelenő korabeli cikke: „Az ideg- és nemibeteg gondozó mellett szerény tábla: Tanácsadó. A szűk folyosón vagy harminc nő áll nagykabátban. Helyben vagyunk. Hat szék és harminc nő. Fogas egy sincs. Ide nem anyákat várnak, hanem ítélet előtt állókat.”²²

Megfigyelhető tehát, hogy az állam abortuszt kezdetben vallási alapon tiltó hozzáállása – a népeesség ideologikus, de tudatos szabályozásával – objektív irányba mozdult el, így meg lehet, hogy az ideológiát levedlő rendszerváltozás végleg *racionális alapokra* helyezte az állam motivációit – utat nyitva a jelenkor abortuszpolitikájának. Másodsorban láttuk, hogy a *racionális és emocionális ösztönzők* egyoldalú használata nem találkozik a társadalom igényeivel: a túlzott kontroll a magánélethez való jogot, az indokolatlan pszichés terhelés az önrendelkezési jogot csorbitja. Így tehát érdemes megfontolni e két ösztönző elegyének alkalmazását, ahol az „olcsóbb, de hatékonyabb” emocionális elem a *meggyőzés mentes felvilágosításra* korlátozódik.²³

II.2. Állami motiváció és a véleményalkotás flektáló elemei

Az állam terhességmegszakításról alkotott képét a jogalkotó (és a tényszerűen jogalkotói többséggel rendelkező kormány) kommunikációja vázolja fel számunkra. Így – józan keretek között – érdemes egy pillantást vetni a *jogalkotói indoklásra*, a *politikai retorikára* és a *(köz)média hangvételére*. E kommunikációs jellemzők tudományos alapokkal való találkozása segítséget nyújthat az állam motivációinak felfedezéséhez.

A *jogalkotó* Belügyminisztérium az általa kibocsátott közleményben az egészségügyi szakmai irányelvekre és a lehető legmagasabb szintű tudományos eredményekre – köztük az Egészségügyi Szakmai Kollégium irányelvére – alapozza lépését.²⁴ E vívmányokon (az élő várandósság és a rizikó besorolás) keresztül az abortuszt kérelmező nő két információ birtokába jut: egyrészt, hogy a méhében lévő magzat mutat-e életjelet, másrészt a terhesség esetleges kihordása kockázatot jelenthet-e a maga vagy magzatja számára. Ezen a ponton felmerülhet a kérdés: egy síkon tartózkodik-e ez a tájékoztatás az abortusz súlyos válsághelyzetet megszüntető motivációjával?

A magzati életjelek kimutatása – tekintve, hogy az önrendelkezési jog gyakorlása során a magzat halálának elkerülhetetlen jogi tény jellege felismerhető – a Családvédelmi Szolgálat hasonló tájékoztatását követően indokolatlannak tűnhet. „Túltájékoztatásként” értékelhető, hiszen az *öntudatos, kockázatvállaló és előrelátó* címzett eleve képes felismerni cselekménye okát és okozatát.²⁵

¹⁹ WITESZ, TOMASZ: *Abortions in Russia before and after the fall of the Soviet Union*. Miscellanea Geographica, Warsaw University. Varsó, 2004. p. 218.

²⁰ olv. Minisztertanács

²¹ TÓTH ESZTER ZSÓFIA: *Abortusz a Kádár-korszakban – A terhességmegelőző módszerek átalakulásának évtizedei*. Mediaworks. Budapest, 2022. p. 69.

²² Népszabadság, 1972. október 1. 232. szám. Vasárnapi melléklet. p. 12.

²³ VÉRTESSY LÁSZLÓ: *Asszonynak szülni kötelesség, lánynak szülni dicsőség? – A demográfia jogi és gazdasági összefüggései*. In: Deli Gergely (szerk.) *Ésszel az észszerűtlenségben. Alapjogokért Központ*. Budapest, 2021. p. 40.

²⁴ Budapest, 2022. szeptember 12.

²⁵ LANDI BALÁZS: *Emberkép, magatartásmérték, felelősség*. Iustum Aequum Salutare. Budapest, 2016. p. 54.

Másrészt az állapotos nő motivációja testi-lelki megrendülésének, társadalmi ellehetetlenülésének leküzdésére irányul, amely tekintve a szülés után fellépő jellegét, magába foglalja a terhesség lefolyásának optimumát, így az alacsony rizikójú várandósság korábbi megállapítása közömbös az önrendelkezési jog motívumához képest.

Előbbi két megállapítás tehát a BM közlemény „mellé érveléséről” tanúskodik: e rendelkezések ugyanis nem racionálisan, csupán emocionálisan képesek befolyásolni a jogalany döntését, így hatásuk szempontjából egy szintre sorolható a közlemény egy későbbi, irracionális érvpontjával: „*kutatások szerint a magyarok közel kétharmada az első szívdobbanáshoz köti a gyermek életének kezdetét*”.²⁶

A „kályhától” távolodva, a nagyrészt racionális *politikai retorikában* érzelmekre ható elemek is fellelhetők. Azonban az így létrejött, esetenként ellentmondásos tény-vélemény elegyű jogi konstellációk a freudi pszichopatológia tanai szerint elfojtott éplélektani állapotot, jelen esetben egyoldalú véleményt tükröznek.²⁷ Példának okáért *Dúró Dóra* politikus 2018-as, magzati törvényjavaslata a magzati szívhang *kötelező* meghallgatására mint az állapotos nő *többletjogára* hivatkozott. És mivel az életfunkciókat köztes állapot nélkül vagy meghallgatják vagy nem, így a rendelet előírásának betartása – az objektív indoklás hitelét csökkentve – a javaslat egyoldalú kötelezettség jellegének ad teret.

A *közmedia* fegyveregyenlőségét célzó *de Gaulle*-i „háromharmados” szabálya mellett is megállapítható a jogalkotás legitimitációjának igyekezete.²⁸ Az érzelmeket célzó egyoldalú érvelés instabil tényekre, sokszor könnyelmű véleményekre alapoz. Csupán egy példát említve, a köz hírekben felszólalt *Schittl Eszter* – a Citizengo Nemzetközi Jogvédő Szervezet koordinátora – szerint „*egy anya sem bánta meg, hogy megszületett a gyermeke*”. Az ilyen és ehhez hasonló övön aluli „érvelés” véleményem szerint kollektív véleménybuborékot sző: a társadalmat indolenssé teszi a konszenzus iránti igényre – holott egy „mitológiai” kérdés eldöntése nem határozott pólusokat, hanem árnyalt kompromisszumot feltételez.²⁹

Összességében megállapítható, hogy az állami kommunikáció valamennyi szférában racionális háttérrel (is) rendelkezik, habár a jogalkotótól a médiumok felé haladva – az elvárásnak megfelelően – egyre inkább az emocionális érvek domborodnak ki. *Gilles Deleuze* francia filozófus szavaival élve azonban egy kérdés filozófiai (jelen esetben morális-erkölcsi) megválaszolásakor nem tartózkodunk ugyanazon a síkon.³⁰ Ennek következtében az elfogulatlan elemzés objektív – például a jogalkotói érdekeltséget bennfoglaló demográfia és alkotmányjogi – alapokon, de a „per urainak” akarata által határolva folytatható le.

Az emocionális politikai retorika mellett további véleményhajlító elem többek közt a feminizmus, amely a mindennapi életben felbukkanó „*kelsen* *igazságtalanság*” jótékony ellensúlya. *Hans Kelsen* példája, miszerint két ugyanolyan kvalitással rendelkező hadvezér jelölt közül igazságtalan módon a magasabb, szerencsejavakkal megáldott egyén kerül kiválasztásra, analógiába vonható a férfi-női érvényesülés kiegyensúlyozatlanságával. És habár az alkotmányjog az emberi méltóságot, így az önrendelkezési jogot nemtől független jogalanyokra telepíti, a gyakorlat – *Repka Ágnes* szerint például a szintén jogszabályon alapuló bérpolitika területén – mégis disztíngvál. A feminizmus jótékony *compensatio* alá veti ezen

²⁶ Belügyminisztérium, Országos Sajtószolgálat közlemény. 2022. szeptember 12. Az említett kutatásokat a közlemény nem nevesíti.

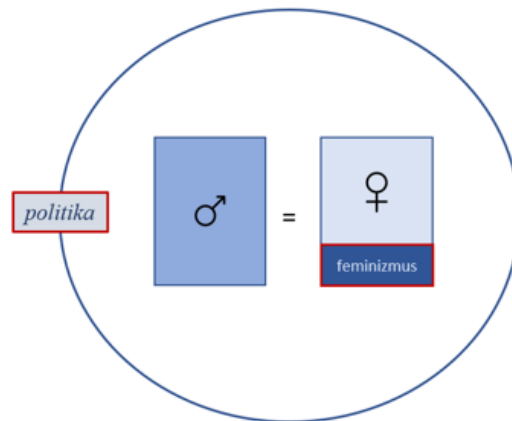
²⁷ FREUD, SIGMUND: a mindennapi élet pszichopatológiája. Gabo Könyvkiadó. Budapest, 2021. p. 150.

²⁸ SZICHERLE PATRIK-WESSENAUER VESZNA: *A média és a politika új viszonya Magyarországon*. Political Capital és Friedrich Ebert Stiftung. Budapest, 2017. p. 7.

²⁹ Dúró Dóra: Törvényjavaslat a terhesség-megszakítások jelentőségének érzékeltetése érdekében szükséges intézkedés bevezetéséről. H/1184. 2018.08.29.

³⁰ DELEUZE, GILLES: *Mi a filozófia?* Műcsarnok Nonprofit Kft. Budapest, 2013.

viszonyokat, érthető elfogultsága azonban óva int egy felelős abortuszpolitikában egyedüli forrásként való alkalmazásától.³¹

2.2. *A terhességmegszakítás objektív megítélésének flektáló elemei, avagy a gyakorlati „kelsen i igazságtalanságot” kompenzáló feminizmus a szubjektív megítélésű politika színterében*

III. Az abortusz rendelet alkotmányos megítélése

Egy kompromisszumkereső állóháború jogalkotó általi megtörése – jellemezte az abortusz szabályozást *Láposy Attila*, az ELTE oktatója. A törékeny *status quo* megtörése egyrészt – mint láttuk – társadalmi, másrészt alkotmányjogi reakciót von maga után, amely esetünkben a *legitim cél vizsgálatát; a jogalkotás körülményeit*, valamint az *alkotmány konform* kritériumának elemzését öleli át.³²

Az Alaptörvény II. cikke kimondja: „*a magzat életét fogantatásától kezdve védelem illeti meg.*” A szükségszerűen elfogult állam az állapotos nő önrendelkezési jogát – „*valamely alkotmányos érték*”, a magzat életéhez fűződő alkotmányos érdek szerint – az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés által korlátozza. A korlátozás tehát alapjaiban *legitim célt szolgál*. Az emberi méltóságból levezetett önrendelkezési jog azonban alapjogi kvalitású, így az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése szerint – országgyűlési és szakmai vitát feltételező – törvényi úton korlátozható. A magzati életfunkciók vizsgálatát célzó kitétel ennek ellenére előzetes egyeztetést nélkülözve, három nappal bejelentése után, a 29/2022 BM rendelet mellékleteként – és nem annak közvetlen normaszöveggként - jelent meg, ami az alkotmánybírósági kontrollt nagymértékben korlátozza.³³ Az így megállapított *közjogi érvénytelenség* mellett *normatív ellentmondásként* jelentkezik a biológiai tény, miszerint a magzati szívhang átlagosan a terhesség 6-7. hetében válik észlelhetővé³⁴ – ezáltal az 1992. évi LXXIX. magzati élet védelméről szóló törvény szabad alsó határa implicite korlátozottá vált. Másodsorban – amennyiben a szívhang meghallgatását pszichikai teherként értelmezzük – a lelki megrendülést

³¹ REPKA ÁGNES: *Nemi alapú diszkrimináció a magyar munkahelyeken*. Amnesty International Ltd. London, 2020. p. 7-8. – „...*abban a pillanatban, hogy egy munkavállaló bejelenti, hogy várandós, a munkáltató úgy tekint rá, mint egy 'időzített bombára'.*”

³² Dr. Láposy Attila, ELTE Alkotmányjogi Tanszék oktató: ELSA Kerekasztal beszélgetés 2022. december 01. [10:38]. (forrás: <https://fb.watch/kdb1qhopfb/>)

³³ Dr. Láposy Attila, ELTE Alkotmányjogi Tanszék oktató: ELSA Kerekasztal beszélgetés 2022. december 01. [26:24-27:22]. (forrás: <https://fb.watch/kdb1qhopfb/>) – „*Hogy tudom megtámadni Alkotmánybíróságon? (...)* *Emiatt fontos a formája, hogyan történik a módosítás (...).*”

³⁴ Szabó Patrik: *Gyorselemzés az „abortusz-rendelet” alkotmányosságáról*. Arsboni. Budapest, 2022. (<https://arsboni.hu/gyorselemzes-az-abortusz-rendelet-alkotmanyossagarol/>).

elkerülését kereső terheységmegszakítás végrehajtása „önnön farkába harap”: törvény által kerülendő súlyos válsághelyzetet fokozza – az Alaptörvény T) cikkének sérelmét előidézve.³⁵

A jogalkotás gyors lefolyása, az önrendelkezési jog korlátozásának – előző fejezetre alapozott – aránytalansága, illetve a jogforrási hierarchiát megtörő mellékleti szabályozás kijelenti: „*Nincs itt semmi látnivaló!*” Alkotmánybíróság elé – a 2012-ben megszűnő *actio popularis* hiányában – csupán közvetett bírói úton, illetve bírói határozat megtámadása útján kerülhet, illetve – Szabó Patrik olvasata szerint – az egy esetleges alkotmányjogi fórum előtti megjelenés esetén az intézményvédelem eszközeinek széles repertoárját biztosító keretek helybenhagyó határozatot, legfeljebb a status quo-hoz való visszatérést szorgalmaznak.³⁶ Mint látjuk, létezik nézet, amely a kérdéses melléklet megtámadásának ontológiai lehetőségét vitatja, és Szabó esetében olyan is, amely a már tevékeny normakontroll esetleges eredményeiben kételkedik.

Felmerülhet tehát a kérdés: van-e olyan pont, mikor az állam törvényszerű elfogultsága az önrendelkezés és magánélet szabadságát veszélyeztető paternalizmussá nő? Van-e határa a jog hatalmasságának?³⁷

IV. Igazságos jog, jogos igazságosság

Az ember természeténél fogva társas lény,³⁸ ösztönei sugallják: társadalomban élni jobb, mint azon kívül. Ezen ösztönök érvényesüléséhez – mivel az ember nem csak érző, hanem gondolkodó lény is – racionális megerősítés szükséges: azaz a társadalmi életet látszólag is vonzóbbá kell tenni, mint az azon kívüli létet. *John Rawls* szerint e hatás egy „jól berendezett társadalom” ősállapotát feltételezi, amelynek rendező elve az igazságosság.³⁹ Ebből logikusan következik, hogy az igazságtalanság az individuum társadalomtól való elszakadását vonja maga után. Kimondhatjuk például, hogy magyar társadalomtól való napjainkban tipikus asszociáció, a gazdasági, szociokulturális vagy földrajzi-történelmi tényezők motiválta kivándorlás is valamiféle igazságtalanságot feltételez. De mi pontosan az igazságtalanság, helyesebben: *mi az igazságosság?*

Platón szerint csak az igazságos ember lehet boldog, az igazságtalan boldogtalanságra rendeltetett. Így egyszerűen következhetne: az igazságosság nem más, mint társadalmi boldogság. Rawls szerint erről a boldogságról csupán az igényeit kielégítő egyén szintjén beszélhetünk. Azonban minden embert eltérő, gyakran egymást keresztező vágyak, motivációk mozgatnak: így a szükségképpen *racionális* (tervezhető) alapú igazságosság megbicsaklik, a gyakorlat utópiává „zülleszt” azt. A példa szerint a mások nélkülözésének hatására megélt káröröm az egyén boldogsága ellenére sem képezi kollektív igazságosság tárgyát.⁴⁰ Megállapíthatjuk tehát, hogy egy társadalmi demonstráció, az igazságérzet sérelme, *emocionális* alapon még nem bizonyít igazságtalanságot: e jelenség sokkal inkább az adott közösség intézményeiben leledzik.

A valóságban, ezen nézet szerint az igazságosság az emóciók (ösztönök) és tények (gondolkodás) összefonódása révén keletkezik. A *méltányos igazságosság* e meghatározása egy falanszter-szerű, hipotetikus állapot, ahol az emberek a szubjektív szemlélet híján olyan racionális elvekben állapodnak meg, amelyek pozitív vagy negatív bekövetkezte feltétlen emocionális elfogadást eredményez.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Arisztotelész: Politika, III. 6. 1278 b

³⁹ TÓTH. J. ZOLTÁN: *Rawls Igazságosság Elmélete*. Jogelméleti Szemle. 2005/1. szám. pp. 2.

⁴⁰ RAWLS, JOHN: *A theory of justice*. The Belknap Press of Harvard University Press. Massachusetts, 1999. p. 27.

Az állítás tehát: a 29/2022 BM rendelet példája szerint, a magzati életfunkciók (szívhang) abortusz előtti meghallgatása (tényszerű követelés) az állapotos nő emocionális ösztöneit nem sérti. Tekintve a pártállástól független nézetet, miszerint az (egyébként szintén ösztön ellenes, de szükséges) abortusz lelki traumaként jelentkezik az állapotos nő pszichéjében, úgy a szívhang elvetéssel ellentétes célú meghallgatása emócionálisan nem igazolt, így a méltányos igazságosságot mellőzi.

Ennek elfogadásával azonban felmerülhet a kérdés: a jog mégis, hogy közvetíthet egy ilyen „fiaskót”? A jog nem maga az igazságosság: a jog több annál, mégis kevesebb. Több, hiszen az igazságosság kikényszeríthető tettenérése; és kevesebb, hiszen nem képes lefedni annak utópisztikus jellemét.

George Jellinek erkölcsre szabott példája alapján: ahogy a jog az erkölcs minimuma, úgy az igazságosság a jogalkotás alappillére. Így egy esetlegesen „igazságtalan” norma nem az alaki jog betegségét, csupán a jogalkotó tévedését, „igazságtalan” mérlegelését feltételezi.⁴¹

V. Vita az abortuszrendeletéről

Mint láttuk, a terhességmegszakítás megítélése látszólag befagyott emocionális feszültséget kelt az *érző emberben*, azonban a racionalitás jogi, gazdasági, demográfiai vagy épp pszichológiai diszciplínái – a *gondolkodó ember* elfogultságának időleges felolvasztásával, kellő nyitottság mellett – közelebb visznek egy esetleges konszenzus kialakításához. A globalizált – azaz a gazdaságilag, kulturálisan és technológiailag világian egységesülő – társadalom tagjaként nem mehetünk el szó nélkül a *global overpopulation*, azaz a globális túlnépesedés fogalma mellett. Való igaz, az 1800-as évek ipari forradalmától napjainkig a világ népességszáma nagyjából 800%-ban pozitívan oszcillált - illetve napjainkban is növekszik:⁴² ezzel veszélyeztetve a biodiverzitás, globális klímacélok vagy éppen a természeti erőforrás-háztartás szinten tartását.⁴³ Ennek fényében logikusnak tűnhet egy átfogó, globális „születésszabályozási program” a népességszámcsökkenés kívánalmával. Azonban a KSH adatai szerint 2087-re a globális népességszám jelen demográfiai környezetben „magától” is negatív irányt venne,⁴⁴ így kérdésként merülhet fel: valóban az abortusz által közvetlenül befolyásolható születésszámra kell helyeznünk a hangsúlyt? *Drabancz Áron* gazdasági elemző az *overpopulation* jelenségét a születésszám növekedése helyett a mortalitási mutatók kedvező alakulásában látja, ami a passzív korúak számának növekedésével, a teljes termékenységi arányszám csökkenésével és a hosszú távú reprodukciós készségek romlásával helyesebben a „globális előregedés” képét mutatja.⁴⁵ A fertilitási mutatók a korfán túl az adott társadalom fogamzásgátló kultúráján, családtervezési politikáján, a nők gazdasági függetlenségén, illetve a kor technológiai ellátottságán egyaránt nyugszanak,⁴⁶ amely erőforrások homogén eloszlása – véleményem szerint - az eltérő vallási, kulturális, gazdasági és geopolitikai adottságok révén kiegyenlítetlen, ennek fényében kijelenthetjük: két ugyanolyan demográfiai háttér nem létezik. Mint látjuk, a túlnépesedés és előregedés jelenségeinek párhuzama – a népességalakulás jövőbeli oszcillációs fordulata - bizonytalanságot hagy a globális születésszámok alakítása terén: globális növelése, vagy épp csökkentése kívánatos ezen értékeknek?

⁴¹ JELLINEK, GEORG: *Die sozioethische Bedeutung von Recht -Unrecht und Strafe*. Verlag von O. Häring. Berlin, 1908. p. 45.

⁴² World Population Clock (forrás: <https://www.worldometers.info/world-population/>)

⁴³ PIMENTEL, DAVID: *World overpopulation*. Singer Science – Business Media. Berlin, 2012. p. 151.

⁴⁴ Központi Statisztikai Hivatal: *A világ népessége régiók szerint, 1950-2100* (forrás: https://www.ksh.hu/interaktiv/grafikonok/vilag_nepessege.html)

⁴⁵ DRABANCSZ ÁRON: *A globális népességnövekedés mozgatórugói és a várható jövőbeli folyamatok*. In: Európai Tükör. 2020. IV. szám pp. 8.

⁴⁶ Uo.

Habár a Föld eltartókéességéhez való igazodás nemzetközi irányelvek által elviekben kijelölhető, ezek organikus kivitelezése – a nagyfokú demográfiai heterogenitás végett - mégis az állami szubszidiaritásra támaszkodna, amely a *globális* családtervezés (két ember döntésén alapuló) legfelsőbb, a közösség legalsóbb szintjéből,⁴⁷ azaz a családból családpolitikája révén építkezik.

Magyarország *demográfiáját* tekintve a természetes fogyás – azaz a születések halálozástól való elmaradása – 1981 óta népességsökkenést eredményez. 2022. január 1-én például 41 ezer fővel kevesebben éltek Magyarországon, mint egy évvel korábban.⁴⁸ E számok ismeretében indokoltnak tűnhet az abortuszok számának redukcója, a szívhang meghallgatásának előírása – elvégre a 2013 és 2019 közötti, hasonló szabályozáson alapuló észak-macedóniai példa igazolta a demográfiai javulást.⁴⁹ Nagy Beáta klinikai szakpszichológus szerint az életjelek megfigyelése a már döntésükben determinált magyar nők 2-3% esetén vezetne a magzat megtartásához: azaz 100 abortuszra „ítélt” magzattól 2-3 világrajövele érhető el ilyen módon.⁵⁰ Ennek fényében a szabályozás *kvantitatív* sikere töretlen, de hogyan értékelhetők a *kvalitatív* mutatók?

Minőségi mutatók alatt a *Laky Dezső* által meghatározott „fajegészség” helyett esetünkben szerencsésebb az engedélyeztetési eljárás rostáján megakadt vagy magukat „átgyömöszölő” nők és (előbbi esetben) születendő gyermekük *mentálhigiénias állapotát* vizsgálni.⁵¹ Az abortusz traumatizáló hatása egyik oldalon sem vitatott, azonban ennek pszichés értékelése eltérő. A 'pro life' disputáció úgy véli, a szívhang meghallgatásából eredő élelilektani állapot sértetlensége feláldozható a súlyosabb pszichés következményekkel (*post abortion stress syndrome*) járó abortusz ellenében – így az eljárás pszichológiailag igazolt. Ez azonban figyelmen kívül hagyja az eljárás járulékos jellegét: egyrészt, hogy az abortuszt – mint fentebb láttuk – az esetek 97-98%-ban a szívhang meghallgatása mellett is végrehajtják – a traumák logikusan következő kumulációját előidézve. Másrészt – a fennmaradó 2-3% esetében – számos szerző bizonyítja a nemkívánt terhesség kihordásának a magzatra is gyakorolt káros, fiziológiás és pszichikai következményeit. Egy longitudinális kutatás, a *California Turnaway Study* például a nemkívánt gyermekek fejlődési rendellenességeire – expresszív beszédfejlődési, kötődési és motorikus zavarokra – mutat rá, amely pszichés síkon archaikus bűnösségérzéssel társul.⁵² Ráadásul mindezen hatások alól transzgenerációs áthagyományozódás útján a gyermek későbbi lemenői sem mentesülnek.⁵³

A *kánonjog* világi álláspontja az életet olyan értéknek tartja, „melyet minden ember be tud fogadni csupán az értelem fényével is”.⁵⁴ Ebből kifolyólag a magzat életének védelmét határozottan az anya önrendelkezési joga elé sorolják. Azonban a hittételek emocionális (transzcendens) alapú érvényesülése okán a korábbi méltányos igazságosság fogalmával diszkomfortosak: egy orvosilag igazoltan súlyos fogyatékossgban szenvedő magzat világrajövetelét épp úgy támogatja, mint egy egészségesét. E koncepció az anya-magzat

⁴⁷ Arisztotelész: Politika, I. 9.

⁴⁸ GERSE JÓZSEF-KORMOS ZOLTÁN-KURUCZ LAJOS et al.: *Magyarország számokban, 2021*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2022. p. 30.

⁴⁹ lsd. Schittl Eszter, Citizengo Nemzetközi Jogvédő Szervezet koordinátora (nyilatkozat)

⁵⁰ Dr. Nagy Beáta, klinikai szakpszichológus: ELSA Kerekasztal beszélgetés 2022. december 01. [17:28]. (forrás: <https://fb.watch/kdbIqhopfb/>)

⁵¹ LAKY DEZSŐ: *Népességpolitika*. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1933. p. 63.

⁵² A Ludwig Janus által megfogalmazott 'archaikus bűnösségérzetet' Orvos Tóth-Noémi a következőképpen jellemzi: „Bennük a szülők bizonytalansága úgy rögzül, hogy ők nem jók, vagy hiba van bennük, hiszen még a saját szüleik is meg akartak válni tőlük.”

⁵³ ORVOS-TÓTH NOÉMI: *Örökölt sors – Családi sebek és a gyógyulás útjai*. Kulcslyuk Kiadó. Budapest, 2018 p. 119-120.F

⁵⁴ II. János Pál pápa *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája EV 101.

érdekellentétet látszólag feloldja, a döntést azonban – mint azt a Binder-ügy „aktív eutanáziája” is tanúsítja – sokszor még ellentmondásosabb „jogintézmények” felé hárítja.⁵⁵

A *jogi feminizmus* képviselői a férfi-női jogegyenlőség mellett kiállva a gyermekvállalást már elsősorban nem morális dilemmaként, sokkal inkább testpolitikai szempontok mentén értékeli,⁵⁶ álláspontjuk szerint az első trimeszterben egyszerűen elégnek kell lennie: „*Nem akarom!*”.⁵⁷ Mindenképpen önmérsékletre int azonban a tág normaalkotással járó visszaélések veszélye,⁵⁸ illetve a magzatvédelmi törvény rendelkezése, miszerint „*a terhességmegszakítás nem a családtervezés (...) eszköze*”.

Az egyenlőtlenség sérelmének alkotmányos alapokon való megítélése nem lehetséges, hiszen a jog nemtől független, önrendelkezési jogát gyakorló joggal áll szemben. Ezen elvárás azonban – mint azt Repka Ágnes példája közvetítette – az esetenként disztópikus gyakorlat leronthatja: a női szervezet szülésre irányuló képessége feltétlen alanyi kvalifikációval bír.

Így az önrendelkezési jog nemi alapú csorbulása és az állam életvédelmi kötelezettsége konfrontációs arányainak felméréséhez szigorúan hipotetikusán kérdezhetjük: amennyiben a férfi test – a nőihez hasonlóan – képes lenne a magzat kihordására, úgy előnyt élvezne-e a 'pro choice' álláspont? E kérdést az életszerűség medrébe terelve *Judith Javris Thomson* összefoglalt példája hívható elő. A Zenerajongók Egyesülete elrabol egy férfit, aki egy kórházban magához térve észleli, hogy keringése már össze van kapcsolva egy súlyosan beteg, híres hegedűművész keringésével. A kórház vezetői megnyugtatták, 9 hónap elteltével ismét visszatérhet otthonába, addig azonban – a zenész életének fenntartásáért – szorosan a beteg hegedűművész mellett kell, hogy maradjon. Kérdés tehát: *kérheti-e az elrabolt férfi a hegedűművésszel való összeköttetés megszakítását, ha ezzel tudvalevőleg a művész halálát okozza?*⁵⁹

VI. Szabad vagy szabados? A svéd modell

Az elmúlt 20 év progressziója az abortusz globális szabályozását az emberi jogok felértékelődésével párhuzamosan egyre inkább liberális irányba tolta. E felhozatalból emelkedik ki a svéd modell, amely - a terhesség 18. hete előtt abortuszt hozzájárulás nélkül engedélyezve – mind eljárási, mind dogmatikai szinten az önrendelkezési jogérvényesülés „húzóágazatának” tekinthető. Az évi 30-38 ezer abortusz ellenére azonban a svéd *népességszám* növekszik, az *öregedési index* mérsékelt képet mutat, így felmerülhet a kérdés: a magyar művi beavatkozások évi 0,7-1,6 ezrelékkal alacsonyabb értéke mégis miért eredményezi az előbbi értékek inverzét?⁶⁰

Praesumptio iuris vélelmezzük, hogy a toleráns svéd jogszabályi keretek indokolatlanná teszik a „*Poland affair*”-hoz hasonló abortusz turizmust, mikoris a lengyel Demokrata Párt 1989-es győzelmét követően, az egyre szigorodó hazai abortuszpolitikát megkerülvén lengyel

⁵⁵ Binder-ügy: Az eutanázia büntetőjogi és orvosi jogi aspektusai (forrás: <https://jogaszvilag.hu/szakma/az-eutanazia-buntetojogi-es-orvosi-jogi-aspektusai/>)

⁵⁶ SEBESTYÉN ANDREA: *Az abortusztól és a jogi feminizmusról – Az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon.* In: Állam- és Jogtudomány. 2018. LIX. évfolyam 1. szám. pp. 93-110.

⁵⁷ Antoni Rita, A Nőkért Egyesület elnöke: ELSA Kerekasztal beszélgetés 2022. december 01. [41:54]. (forrás: <https://fb.watch/kdbIqhopfb/>)

⁵⁸ Dr. Láposy Attila, ELTE Alkotmányjogi Tanszék oktató: ELSA Kerekasztal beszélgetés 2022. december 01. [39:00]. (forrás: <https://fb.watch/kdbIqhopfb/>)

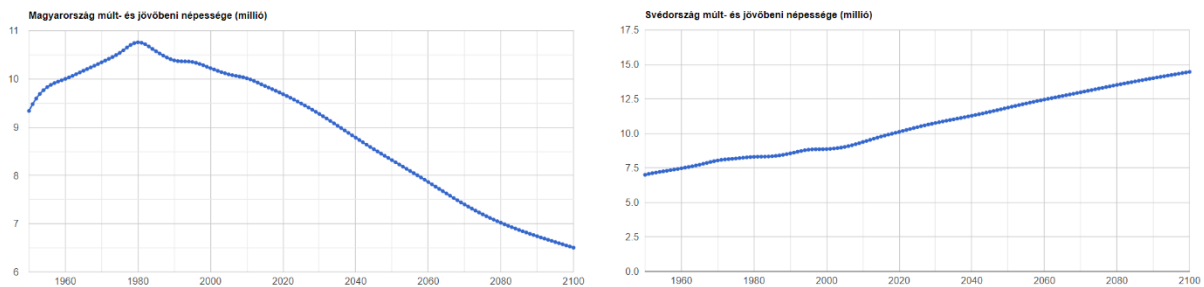
⁵⁹ THOMSON, JUDITH JAVRIS: *A Defense of Abortion.* in: *Biomedical Ethics and the Law.* In: James M. Humber and Robert Almeder (szerk.). Plenum Press. New York, 1979. p. 57–72.

⁶⁰ Központi Statisztikai Hivatal: A népesség korcsoportok szerint 22.1.3.2. (forrás: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0053.html)

nők tömegei hagyták el az országot magzatelhajtás céljából – az 1995 és 1997 közötti bírósági anyagok tanúsága szerint nem ritkán ügynökségek segítségével.⁶¹ Ennek fényében az arányaiban kisebb számú törvényes magyar beavatkozások a látencia kérdését vetik fel. Való igaz, az abortuszt szigorító 1992. évi LXXIX. törvényt követően, a legális beavatkozások 20%-os csökkenése ellenére kilenc hónap elteltével a születések száma továbbra is stagnált.⁶²

Ennek oka – a gyermekvállalási kedvre ható, eltérő gazdasági mutatók mellett – a *néplélekben* leledzik. Savigny a német romantika hatására a törvények leképeződését a társadalom lelkületében látta: a szokásjog lerontó vagy megerősítő jellegét gyakorlatilag „kifordította”, így a teoretikus, de induktív jogszabályi értékelést lehetővé téve.⁶³

E svéd és magyar néplélekbeli különbségek – és az állapotos nő látens eljárása – leginkább a méltányos igazságosságra való törekvés igényében érhető tetten. Példának okáért az akkor még kevésbé megengedő, 1966-os svéd jogszabályi környezet az abortusz végrehajtását többek közt az állapotos nő *kirívó gyengeségének* vagy *betegségének* feltételeihez kötötte, amely tág megfogalmazás a gyakorlatban is észlelhető módon teret nyitott az orvos erkölcsi értékelésének. A svéd felismerés és e visszaélés kizárása (1975) ellenére a magyar viszonyok mind törvényi („*testi vagy lelki megrendülés*”), mind rendeleti szinten („*magzati életfunkciók*”) hagynak hasonló organikus réseket, amiket a magyar családcentrikus értelmezés gyakran az állapotos nő stigmatizálásával tölt ki.⁶⁴ A jogszabályok ily módon történő *szabados* „finomhangolása” – abortuszturizmusnak lehetőséget nyújtó volta mellett – nem találkozik a *szabad* méltányossággal: a stigmatizáció okozta gyermekvállalási kedvetlenség ily módon aláássa egy sikeres abortusz politika kialakításának lehetőségét.

6.1. A népességszám várható alakulása 2100-ig. A „szabados” magyar (balra) és a „szabad” svéd (jobbra) törvényi környezet szemlélteti az abortusz szabályozás elemeinek (hozzáférhetőség, időtartam, engedélyezés feltételei) néplélek szerinti harmóniájának fontosságát. (forrás: Population.City)

⁶¹ NOWICKA, WANDA: *Struggles for and against legal abortion in Poland*. In: Barbara Klugman – Debbie Budlender (szerk.): *Advocating for Abortion Access: Eleven Country Studies*. University of the Witwatersrand. Johannesburg, 2000. p. 225-227.

⁶² JOBBÁGYI GÁBOR: *Orvosi jog: Hippokratésztől a klónozásig*. Szent István Társulat. Budapest, 2008. p. 131.

⁶³ KUTNER, LUIS: *Legal Philosophers: Savigny: German Lawgiver*. Marquette Law Review. Marquette, 1972. Article 5. Vol. 55. p. 284.

⁶⁴ Dr. Nagy Beáta, klinikai szakpszichológus: *ELSA Kerekasztal beszélgetés 2022. december 01. [54:00]*. (forrás: <https://fb.watch/kdbIqhoppfb/>)

VII. Konklúzió

Mint láttuk, az állam életvédelmi kötelezettségének önrendelkezési joggal való ütköztetése, a terhességmegszakítás liberalizációs skálán való mozgatása széles oszcillációt járt be a történelem folyamán: azonban sem a Ratkó-korszak szigora, sem az azt követő, folyamatosan csökkenő szocialista tolerancia nem hozott állami megnyugvást: oly annyira, hogy az állam – olykor racionális köntösbe bújtatott – erős emocionális motivációja végül a méltányos igazságosság – mint a jogalkotás alappilléreinek – elhanyagolásában jelentkezett. *Valóban illiberális pályára lépett ezzel a magyar abortusz politika? A szabályozás céljának legitimitása ellenére a módosítás rendeleti mellékletként való megjelenése, az alkotmánybírósági kontroll kizárásának lehetősége, a tág fogalmi rések szabados kezelése, a jogszabály megalkotásának rövid ideje „megbúvó jogalkotásra” vall: az Alaptörvény I. cikk (3) szerint parlamenti vitát, szaktanácsadói egyeztetést követő törvényi jogalkotást kíván – így e szempontok mentén a *rendelet illiberális volta igazolható.**

Az állam következetes pártfoglalása mellett ínség mutatkozik továbbá a célzott szexuális edukációra, a fogamzásgátlás költségeinek állami finanszírozására, illetve a sérülékeny csoportok monitorozására: Új-Zélandon például az abortuszon átesett nő 24 hónapon keresztül ingyenes, reverzibilis fogamzásgátló készítményeket vehet igénybe.⁶⁵ A sokrétű *pro life, pro choice* feszültség egy ponton garantáltan megtörik: *az abortusz kérdéskörének leghatékonyabb kezelése annak ontológiai kizárása, a nem kívánt terhességek megelőzése.*

⁶⁵ Dr. Nagy Beáta, klinikai szakpszichológus: ELSA Kerekasztal beszélgetés 2022. december 01. [1:26:00]. (forrás: <https://fb.watch/kdbIqhpfb/>)

Irodalomjegyzékⁱ

- DELEUZE, GILLES: *Mi a filozófia?* Műcsarnok Nonprofit Kft. Budapest, 2013.
- DRABANCZ ÁRON: *A globális népességnövekedés mozgatórugói és a várható jövőbeli folyamatok.* In: Európai Tükör. 2020. IV. szám pp. 8.
- FARKAS ZITA: *Az abortusz szigorítása, mint nemzeti „emancipáció”.* Társadalmi Nemek Tudománya. 2. évf., 2.sz. Szeged, 2012. p. 113-131.
- FREUD, SIGMUND: *A mindennapi élet pszichopatológiája.* Gabo Könyvkiadó. Budapest, 2021. p.
- GERSE JÓZSEF-KORMOS ZOLTÁN -KURUCZ LAJOS et al.: *Magyarország számokban, 2021.* Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2022. p. 30.
- GREBELYNÉ KISS EVELIN: *Az abortusz törvényi szabályozása és megítélése napjainkban.* In: Polgári Szemle. 14. évf., 1-3. szám. 2018. pp. 410-417.
- JELLINEK, GEORG: *Die sozialetische Bedeutung von Recht -Unrecht und Strafe.* Verlag von O. Häring. Berlin, 1908. p. 45.
- JOBÁGYI GÁBOR: *Orvosi jog: Hippokratésztől a klónozásig.* Szent István Társulat. Budapest, 2008. p. 131.)
- KANTAROWICZ, HERMANN: *Der Kampf um die Rechtswissenschaft.* Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. Heidelberg, 1906. p. 27.
- KIS JÁNOS: *Az Alkotmánybíróság az élethez való jogról.* In: Jogtudományi Közöny. Budapest, 1992. p. 128-132.
- KOVÁCS JÓZSEF: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába.* Medicina Kiadó. Budapest 2006.
- KUTNER, LUIS: *Legal Philosophers: Savigny: German Lawgiver.* Marquette Law Review. Marquette, 1972. Article 5. Vol. 55. p. 284.
- LADER, LAWRENCE: *Abortion.* Indianapolis. Kansas City, 1966. p. 1.
- LAKY DEZSŐ: *Népesedéspolitika.* Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1933. p. 63.
- LANDI BALÁZS: *Emberkép, magatartásmérték, felelősség.* Iustum Aequum Salutare. Budapest, 2016. p. 54.
- NOWICKA, WANDA: *Struggles for and against legal abortion in Poland.* In: Barbara Klugman – Debbie Budlender (szerk.): *Advocating for Abortion Access: Eleven Country Studies.* University of the Witwatersrand. Johannesburg, 2000. p. 225-227.
- ORVOS-TÓTH NOÉMI: *Örökölt sors – Családi sebek és a gyógyulás útjai.* Kulcslyuk Kiadó. Budapest, 2018 p.
- PIMENTEL, DAVID: *World overpopulation.* Singer Science – Business Media. Berlin, 2012. p. 151.
- PONGRÁCZ TIBORNÉ: *A Ratkó-korszak.* In: Korfa KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 2013 március; XIII. évfolyam 1. szám. pp. 1-4.
- RAWLS, JOHN: *A theory of justice.* The Belknap Press of Harvard University Press. Massachusetts, 1999. p. 27.
- REPKA ÁGNES: *Nemi alapú diszkrimináció a magyar munkahelyeken.* Amnesty International Ltd. London, 2020. p. 7-8
- SEBESTYÉN ANDREA: *Az abortuszról és a jogi feminizmusról – Az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon.* In: Állam- és Jogtudomány. 2018. LIX. évfolyam 1. szám. pp. 93-110.
- SZICHERLE PATRIK-WESSENAUER VESZNA: *A média és a politika új viszonya Magyarországon.* Political Capital és Friedrich Ebert Stiftung. Budapest, 2017. p.7.
- TARI GERGELY: *Létezik-e passzív eutanázia Magyarországon -és máshol? SZTElozófia.* Szeged, 2018. p.142
- THOMSON, JUDITH JARVIS: *A Defense of Abortion.* in: *Biomedical Ethics and the Law.* In: James M. Humber and Robert Almeder (szerk.). Plenum Press. New York, 1979. p. 57–72.

TÓTH ESZTER ZSÓFIA: *Abortusz a Kádár-korszakban – A terhességmegelőző módszerek átalakulásának évtizedei*. Mediaworks. Budapest, 2022. p. 69.

TÓTH. J. ZOLTÁN: *Rawl Igazságosság Elmélete*. Jogelméleti Szemle. Budapest, 2005. p. 2.

VÉRTESSY LÁSZLÓ: *Asszonyoknak szülni kötelesség, lányoknak szülni dicsőség? – A demográfia jogi és gazdasági összefüggései*. In: Deli Gergely (szerk.) *Ésszel az észszerűtlenségben*. Alapjogokért Központ. Budapest, 2021. p. 40.

WITESZ, TOMASZ: *Abortions in Russia before and after the fall of the Soviet Union*. *Miscellanae Geographica*, Warsaw University. Varsó, 2004. p. 218.

ⁱ Az internetes források ellenőrzésének utolsó dátuma: 2023. május 03.